

AZƏRBAYCANDA ƏLİFBA İSLAHATI VƏ “YENİ YOL” QƏZETİ XÜLASƏ

Sovet dövründə Əlifba islahatı sistemli mədəni islahat hərəkatına çevrildi. 1922-ci ildə nəşrə başlayan “Yeni yol” qəzeti latın qrafikalı əlifbanın tətbiqi və yayılmasında əsas mətbu tribuna rolunu oynadı. Türkiyə, Moskva, Gürcüstan, Orta Asiya respublikaları, eləcə də Krım və Kazan türklərindən gələn məqalə və məktublar qəzetin türkdilli xalqlar arasında mənəvi-mədəni birləşdirici funksiyasını gücləndirirdi.

Əlifba islahatı türkdilli xalqların milli kimliyinin qorunması və mədəni modernləşmənin ideya-siyasi ifadəsi rolunu oynadı. “Şərqdə mədəni inqilab” kimi təqdim edilən latınlaşma hərəkatı, əslində, türk xalqları arasında ortaq əlifba və geniş mədəni ünsiyyət məkanı formalaşdıran mühüm proses idi. Bu vəhdətin qurulmasında “Yeni yol” qəzetinin rolu xüsusilə böyük olmuş, qəzet həm Azərbaycanda, həm də digər türkdilli xalqların yaşadığı bölgələrdə yeni əlifbanın yayılmasına ciddi töhfə verdi. 1939-cu ildə Sovet hakimiyyətinin latın qrafikasını ləğv edib kirilə keçid qərarı milli bağlılıqları zəiflətməyə yönəlmişdi. Bu siyasətin ilk hədəflərindən biri isə yeni əlifba hərəkatının əsas tribunası olan “Yeni yol” qəzetinin bağlanması oldu.

Açar sözlər: *Türk dünyası, əlifba islahatı, sovet dövrü, “Yeni yol” qəzeti, Türkoloji Qurultayı.*

Yeni Türk Əlifbası Komitəsi fəaliyyətə başladığı ilk gündən qarşısına yalnız nəzəri araşdırmalar aparmaq deyil, həm də praktiki maarifləndirmə işini genişləndirmək və yeni əlifbanın ictimai mühitdə tətbiqini sürətləndirmək kimi mühüm vəzifələr qoymuşdu. Bu məqsədlə komitənin strukturunda əsas funksional bölmələrdən biri – Redaksiya və Nəşriyyat şöbəsi təşkil edildi. Sözügedən şöbə komitənin qəzet, jurnal və müxtəlif maarif materialsının hazırlanması, çapı və geniş kütlələrə çatdırılması kimi vəzifələri icra etməli idi.

Komitənin 27 avqust tarixli iclasında xüsusi bir qəzetin nəşrinə dair məsələ əsas müzakirə mövzusu oldu (11, s.68). Belə bir mətbu orqanın yaradılması ideyası Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin fəxri siyasi sədri və 1923-cü ilin martından komitəyə bilavasitə rəhbərlik edən, Azərbaycan MİK sədri, maarifpərvər ziyalı Səmədağa Ağamalıoğluна məxsus idi. O, yeni əlifbanın xalqa tanıtılması, savadsızlığın aradan qaldırılması üçün mətbuatın rolunu xüsusi vurğulayırdı. Onun təşəbbüsü ilə “Yeni yol” adlı qəzetin nəşrinə qərar verildi.

* Bakı Dövlət Universiteti, Beynəlxalq Jurnalistika və informasiya siyasəti kafedrası. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Email: tuqay59@mail.ru

I Türkoloji Qurultaya gedən yolda “Yeni yol”un fəaliyyəti

Qəzetin ilk sayı 1922-ci il sentyabrın 21-də işıq üzü görmüş, son sayı isə 1939-cu il fevralın 28-də dərc olunaraq nəşrini başa vurmuşdur. 1924-cü ilin sonunadək “Yeni yol” həftəlik şəkildə çap olunur, 1925-ci ildən isə gündəlik qəzet formatında oxuculara təqdim edilirdi.

“Yeni yol”un əsas missiyası yeni latın qrafikalı türk əlifbasının geniş təbliği, yazıb-oxuma bacarığının artırılması və savadsızlığın aradan qaldırılması idi. Qəzet həmçinin mədəni inqilabın ideyalarını yaymaqla cəmiyyətin maariflənməsinə, yeni düşüncə tərzinin formalaşmasına əhəmiyyətli töhfə verirdi. Qəzetin adı belə yeni dövrün ideoloji istiqamətini ifadə edirdi. Bu qəzetin məqsədi cəmiyyətə yalnız yeni əlifbanı öyrətmək deyildi; o, eyni zamanda türk xalqlarının elmi-mədəni yüksəlişinə, maarifçilik ideyalarının genişlənməsinə və yeni intibahın başlanğıcına işıq salan bir tribuna kimi nəzərdə tutulmuşdu (26). Qəzet cəmiyyətdə çevriliş xarakterli islahatlara, yenilikçi düşüncə tərzinin formalaşmasına xidmət edən mühüm bir mərhələnin başlanğıcı sayılırdı.

Bununla belə, “Yeni yol”un nəşri heç də asan başa gəlmədi. Fərhad Ağazadə 1 dekabr 1927-ci il tarixli, 287-ci nömrədə dərc olunan “Bir nömrədən min nömrəyədək” adlı məqaləsində qəzetin üzləşdiyi çətinliklərdən geniş bəhs edir (4). O yazırdı ki, yeni əlifba ilə oxuyub-yazanların sayı artdıqca onların mütaliəsini təmin edəcək mətbu orqanlara ehtiyac da kəskinləşirdi. Lakin qəzetin çapı mətbəə avadanlığının çatışmazlığı, texniki imkanların zəifliyi və maliyyə qıtlığı səbəbindən tez-tez ləngiyirdi.

Digər tərəfdən, yeni əlifbanın tətbiqinə və “Yeni yol” qəzetinin yaranmasına müqavimət göstərən qüvvələr də vardı. Səmədağa Ağamalıoğlu, Fərhad Ağazadə və onların ətrafında toplaşmış maarifpərvər ziyalıların modernləşmə təşəbbüsləri “qaraguruhçu” çevrələr tərəfindən birmənalı qarşılanmırdı. Bu qrup yeni əlifbanı milli-mənəvi dəyərlərə təhlükə kimi qələmə verərək, yenilikçilərə qarşı mətbuat səhifələrində qərəzli tənqidlər, bəzən isə açıq-aşkar təhqiramiz hücumlar edirdilər (18, s.52). Bütün bu maneələrə baxmayaraq, “Yeni yol” qısa müddətdə geniş oxucu auditoriyası qazandı və yeni əlifba islahatının ideoloji-sosial dayaqlarından birinə çevrildi (3). Onun fəaliyyəti Azərbaycan cəmiyyətinin maariflənməsi və türk dünyasında ortaq yazı mədəniyyətinə keçid prosesində həlledici rol oynadı.

Əlifba İslahatının mətbu tribunu

Əlifba Komitəsinin mətbu orqanı kimi 1922-ci il sentyabrın 21-də nəşrə başlayan və mətbuat tariximizdə latın qrafikası ilə nəşr edilən ilk türk dilli mətbu orqanı olan **“Yeni yol” qəzeti** (1922–1939) Azərbaycanın ictimai-mədəni həyatında misilsiz rol oynamış, xüsusilə əlifba islahatı prosesinin ideoloji və maarifçi dayağı kimi ön plana çıxmışdır (1). Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə fəaliyyətə başlamış və səhifələrində yeni türk (latın) qrafikasında yazılmış yazılar dərc etmişdir. Qəzet yalnız yeni qrafikanın tətbiqini təbliğ edən bir informasiya vasitəsi deyil, həm də dövrün ən mühüm intellektual platformalarından biri kimi

formalaşmışdır. Onun fəaliyyəti milli mətbuatın inkişaf trayektoriyasını, Azərbaycan cəmiyyətinin modernləşmə istiqamətlərini və savadsızlığa qarşı aparılan genişmiqyaslı maarifçilik hərəkatını dərin şəkildə əhatə edir.

“Yeni yol” qəzetinin tarixi ilə bağlı ilk fundamental mənbələrdən biri onun nəşrinin 10 illiyi münasibətilə 1932-ci ildə çap edilmiş xüsusi məqalələr toplusudur (27). Bu toplu yalnız yubiley xarakteri daşımır, həm də qəzetin təşəkkül tarixi, ideya istiqamətləri, redaksiya siyasəti və ümumilikdə Azərbaycanda latın qrafikalı mətbuatın formalaşma prosesi haqqında dəyərli faktlar təqdim edir. Kitabda “Yeni yol”un ilk baş redaktorlarının, aparıcı müəlliflərinin, həmçinin Yeni Əlifba Komitəsinin üzvlərinin xatirələri yer almış, qəzetin yaranma zərurəti, qarşıya qoyduğu maarifçilik missiyası və cəmiyyətə təsir mexanizmləri geniş şəkildə şərh edilmişdir.

Topluda S.M.Əfəndiyevin “Yeni türk əlifbasının və ‘Yeni yol’ qəzetinin 10 illiyi”, “Yeni yol”un 10 illiyi və növbəti vəzifələrimiz”, T. Hüseynovun “Sıfı mübarizədəki qalibiyyətin 10 ili”, eləcə də V. Xuluflunun “Biz yeni əlifbanı nə üçün və necə qəbul etdik” kimi məqalələri qəzetin nəşr tarixini öyrənmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir (27). Bu yazılar yalnız hadisələri xronoloji ardıcılıqla təqdim etmir, həm də dövrün ictimai-siyasi şəraitinin, əlifba islahatının ideoloji əsaslarının və “Yeni yol”un bu prosesdə oynadığı missiyanın izahına mühüm töhfə verir. Bu materiallar sayəsində qəzetin yaranma motivləri, redaksiya heyətinin maarifçi və publisistik fəaliyyəti, yeni əlifbanın təbliğində istifadə olunan metodlar dolğun şəkildə öyrənilir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və mətbuat tarixi sahəsində aparıcı tədqiqatçıların əsərlərində də “Yeni yol” qəzeti haqqında mühüm müddəalar səpələnmiş şəkildə yer alır. Qulam Məmmədlinin Azərbaycan mətbuatı tarixinə dair çoxcildlik tədqiqatlarında (13), habelə akademik İsa Həbibbəylinin Azərbaycan maarifçiliyi, mətbuat və ədəbi proseslərə həsr olunmuş fundamental monoqrafiyalarında (9, s.45) “Yeni yol”un milli mədəniyyət müstəvisindəki yeri və ictimai funksiyası haqqında dəyərli faktlara rast gəlinir. Bu tədqiqatlarda qəzetin yeni əlifbanın kütləviləşdirilməsi, savadlanma səviyyəsinin yüksəldilməsi və ümumilikdə türk maarifçilik ideyalarının yayılması sahəsində oynadığı rol xüsusilə vurğulanır.

Türk dünyası elmi mühitində də “Yeni yol”un fəaliyyəti diqqətdən kənarda qalmamışdır. Türkiyəli diplomat və tədqiqatçı Bilal Şimşir bu mətbu orqanı latın qrafikası ilə nəşr olunan ilk türk qəzeti kimi dəyərləndirərək onun ümumtürk mətbuat tarixində mühüm bir mərhələni təşkil etdiyini qeyd etmişdir (21). Şimşirin araşdırmaları “Yeni yol”un təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütün türkdilli xalqlar arasında ortaq mədəni əlaqələrin güclənməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıdığını göstərir.

Tədqiqatçı Betül Aslan isə “Yeni yol”un 1922–1932-ci illərdəki fəaliyyətini xüsusi olaraq latın əlifbası islahatı kontekstində araşdırmış, qəzetin səhifələrində dərc edilmiş əlifba, imla və dil məsələlərinə dair məqalələrin sistemli təhlilini aparmışdır (5). Onun hazırladığı nəşrdə “Yeni yol”un dil siyasəti, yeni qrafikanın

tətbiqi və türkdilli xalqlar arasında mədəni inteqrasiya ideyaları ilə bağlı yazılardan nümunələrə geniş yer verilmişdir. Bu araşdırma qəzetin ideya xəttini və maarifçilik platformasını müəyyənləşdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Həm Azərbaycan, həm də ümumtürk elmi mühitində aparılan araşdırmalar “Yeni yol” qəzetinin yalnız bir mətbu orqan kimi deyil, yeni əlifbanın yayılmasında və ümummilli mədəni dirçəliş ideyalarının formalaşmasında mühüm intellektual platforma olduğunu təsdiqləyir. “Yeni yol”un missiyası xüsusilə iki əsas sahədə özünü qabarıq şəkildə göstərmişdir.

Birincisi, qəzet yeni əlifbanın tətbiqinin elmi, linqvistik və metodoloji əsaslandırılmasında aparıcı mövqedə dayanmışdır (25,s.3.). Onun səhifələrində dilçi və maarifçi ziyalılar —Səməd Ağamalıoğlu, Bəkir Çobanzadə, Fərhad Ağazadə və başqaları - ərəb əlifbasının məhdudiyyətlərini, latın qrafikasının türk dillərinin fonetikasına uyğunluğunu və vahid türk əlifbasının yaradılmasının strateji əhəmiyyətini geniş şəkildə izah etmişlər (10,s.13–14; 7,s.40–43, 8,s.80–90; 10,2, s.29–32; 1, s.4–6; 3,s.10–12). “Yeni yol” yeni qrafikanın yalnız texniki dəyişiklik deyil, həm də milli-mədəni modernləşmənin başlanğıcı olduğunu cəmiyyətə çatdıran əsas mətbu tribuna olmuşdur.

İkincisi, qəzet savadsızlığın aradan qaldırılması istiqamətində aparılan geniş maarifçilik hərəkatının əsas təbliğatçısı olmuşdur. Yeni əlifba kurslarının təşkili, müəllim hazırlığı, yeni yazı dərnəkləri və kütləvi maarif kampaniyaları haqqında məlumatlar dərc etmiş, cəmiyyəti bu prosesə cəlb etməyə çalışmışdır (24; 16; 15, s.15–16.). “Yeni yol”un dili həm sadə, həm də maarifçi ton daşıyır, bu da onun geniş oxucu kütləsinə təsir imkanlarını artırır.

“Yeni yol” qəzetinin mətbuat tarixində tutduğu yer, onun ideoloji mövqeyi, təbliğ etdiyi modernlik anlayışı, dil və yazı islahatının intellektual dinamikasına verdiyi töhfələr o qədər əhatəli və elmi olmuşdur ki, uzun illər sonra da onun bu meyarları mətbuatın gündəmində olmuşdur (14). Eyni zamanda qəzetin fəaliyyəti sovet dövründəki mədəni siyasətin tərkib hissəsi kimi, həm də milli özünüdərk prosesinin mühüm elementlərindən biri kimi qiymətləndirilməsi vacibliyi ilə diqqət mərkəzində olmuşdur.

“Yeni yol”un nəşr siyasəti

“Yeni yol” yalnız bir mətbuat orqanı deyildi; o, Azərbaycan cəmiyyətinin yeni mədəni modelə keçidinin katalizatoru, yeni əlifbanın tətbiqində praktiki məktəb, milli düşüncənin yenilənməsinin intellektual mərkəzi və maarifçilik ideologiyasının daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərmişdir (20, s. 23–25). Onun irsi bu gün də həm dilçilik, həm mətbuat tarixi, həm də mədəni modernləşmə tədqiqatları üçün mühüm mənbə kimi aktuallığını qorumaqdadır.

“Yeni yol” qəzetinin 1922–1928-ci illəri əhatə edən fəaliyyəti, əsasən, latın qrafikalı yeni türk əlifbasının təşviqi və tətbiqi ilə bağlı geniş maarifçilik missiyası ilə səciyyələnir. Qəzetin nəşr siyasəti bu illər ərzində bir neçə mərhələdən keçmişdir. İlk dəfə 1922–1923-cü illərdə əski əlifba ilə “həftəlik ədəbi, ictimai, bütərəf türk qəzeti” kimi oxuculara təqdim olunan “Yeni yol”, 1923-cü ildə artıq

“Yeni Türk Əlifbası əqidəsini yaymağa çalışan” mətbu orqan kimi çıxış edirdi (10, s. 13–14). 1924–1925-ci illərdə qəzet “Yeni Türk Əlifba Komitəsinin fikrini yayan”, 1925–1928-ci illərdə isə “Azərbaycan MİK nəzdində Yeni Türk Əlifba Komitəsinin orqanı” kimi rəsmi status qazanmışdı. Bu illər ərzində “Yeni yol” yeni əlifba islahatının ideoloji tribunası kimi çıxış edir, dövlət səviyyəsində islahat ideyasını ardıcıl şəkildə müdafiə edirdi (14; 15, s.15–16).

Ərəb qrafikasıdan latın əlifbasına keçid həmin dövrün mütərəqqi dairələrində “Şərqdə mədəni inqilab” kimi qiymətləndirilirdi və bu islahatın geniş şəkildə dəstəklənməsi üçün mətbuatın rolu həlledici idi. “Yeni yol”un ilk saylarından başlayaraq Türkiyədən, Moskvadan, Gürcüstandan, Orta Asiya respublikalarından, eləcə də Krım və Kazan tatarlarından göndərilən məqalə və məktublar qəzetin əhatə dairəsinin genişliyini göstərirdi (17, s.17–18; 12, s.19–20; 22, s.21; 23, s.22; 6, s.26–28). Bu materialların faktlara söykənən təhlili “Yeni yol”un türkdilli xalqlar arasında mənəvi-mədəni bağlılığın güclənməsində nə qədər təsirli vasitəyə çevrildiyini bir daha sübut edirdi. “Yeni yol” həmin dövr üçün sadəcə qəzet deyil, ortaqlar türk mədəniyyətinin yeni mərhələyə keçidini təmin edən ideoloji körpü və maarifçilik hərəkatının aparıcı mətbu tribunası olmuşdur (2, s. 29–32; 8, s.80–90).

“Yeni yol” qəzeti nəşrə başladığı gündən yalnız yeni əlifbanın təbliği ilə kifayətlənməmiş, dil, ədəbiyyat və ümumilikdə yazı mədəniyyəti ilə bağlı məsələləri də öz fəlsəfi və ideoloji xəttinin mərkəzinə çevirmişdi. Bu baxımdan qəzet, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dilinin təmizliyi və səlisliyi uğrunda mübarizədə mühüm xidmətləri ilə məşhur olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının mətbuat ənənələrini davam etdirirdi (19, s.65). “Yeni yol” dilin sadələşdirilməsi, xalqın başa düşəcəyi formada təqdim olunması və köhnə ərəb qrafikasının doğurduğu qarışıqlığın aradan qaldırılması kimi məsələlərdə ardıcıl və prinsipial mövqe sərgiləyirdi.

Maraqlı doğuran məqamlardan biri də odur ki, dövrün tanınmış ziyalıları Vəli Xulufu “Yeni yol” söz birləşməsinin ictimai leksikonda tədricən yeni əlifbanın sinoniminə çevrildiyini qeyd edir. Onun “Yeni yolun dili Azərbaycan dilinin əsasıdır” fikri qəzetin yalnız mətbu orqan deyil, həm də dil quruculuğu platforması kimi qəbul edildiyini göstərir. Bu yanaşma qəzetin cəmiyyətin mədəni-mənəvi həyatındakı nüfuzunu bir daha təsdiqləyir.

Qəzetin redaksiya heyəti və redaktorları haqqında

Qəzetin redaksiya heyətinin formalaşması da özlüyündə bir intellektual tarixdir. Cəlil Məmmədquluzadə qəzetin ilk illərində onun əsas simalarından biri olmuşdur. O, 1922-ci ildə qəzetin 5-ci sayından 26-cı sayına qədər redaktor vəzifəsini icra etmiş, daha sonra 1923-cü ildə 38-ci nömrəyədək B. Bəhramovla birgə redaktorluq etmişdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin baş redaktor kimi fəaliyyəti “Yeni yol”un ilk illərinə xüsusi rəng qatmış, qəzetin ideya-estetik xəttinin müəyyənləşməsində həlledici rol oynamışdır. 1922-ci ilin ilk sayları demək olar ki, tamamilə Mirzə Cəlilin publisistikasına söykənirdi və bu dövr “Yeni yol”un klassik mətbu ənənəyə

dayanan bədii-publisistik mərhələsi kimi xarakterizə oluna bilər. 1924-cü il mayın 1-də şəxsi arzusu ilə redaksiya heyətinin üzvlüyündən kənarlaşdırılmış və qəzetin idarəçiliyindən uzaqlaşmışdır. Bununla belə, onun “Yeni yol”da fəaliyyəti qəzetin formalaşmasında və ideya istiqamətinin müəyyənləşməsində mühüm mərhələ kimi yadda qalmışdır (27, s.24).

Sonrakı illərdə redaktorluq missiyası M.S. Ordubadi, Ziyət Nuşirəvanov, Əhməd Trinç, Əli Aslanov, Ağahüseyn Rəsulzadə, Qulam Məmmədli və Hüseyn Şahgəldiyev kimi müxtəlif fikir istiqamətlərinə mənsub olan ziyalılar arasında bölüşdürülmüşdür. Bu heyət milli ictimai fikir tarixinin fərqli təbəqələrini təmsil etsə də, qəzetin ideoloji-mədəni xəttinin davamlılığını təmin etmiş, “Yeni yol”u geniş intellektual mühitin birləşdiyi tribuna halına gətirmişdi (13).

Bununla belə redaktorların fəaliyyəti baxımından bəzi nüanslar diqqət çəkir. Z. Nuşirəvanov və Q. Məmmədli zaman-zaman ictimai-siyasi hadisələr, əlifba islahatı və dil məsələləri ilə bağlı məqalələr yazsalar da, ümumilikdə digər redaktorların böyük hissəsinin fəaliyyəti daha çox inzibati-ideoloji rəhbərlik səciyyəsi daşıyırdı. Onların imzaları qəzet səhifələrində az-çox görünürdü; yalnız M.S. Ordubadi bu əhəmiyyətli seçilərək həm təşkilati, həm də yaradıcılıq baxımından aktiv mövqedə olmuşdu. “Yeni yol” təkcə yeni əlifbanın təbliğatçısı deyil, həm də Azərbaycan dilinin inkişafı, milli ədəbi-bədii düşüncənin tərəqqisi və mədəni modernləşmə prosesinin aparıcı mətbu dayağı kimi formalaşmışdı. Qəzetin ideya xətti, redaksiya heyətinin intellektual səviyyəsi və milli dilin qorunmasına yönəlmiş fəaliyyəti onu dövrün nüfuzlu maarifçi orqanına çevirmişdir (18, s.43).

XIX əsrdən etibarən Azərbaycan maarifçiləri dil və əlifba məsələsini milli kimliyin əsas sütunlarından biri kimi görərək ərəb qrafikasından latın əlifbasına keçid uğrunda ardıcıl və prinsipial mübarizə aparmışdılar. Bu mübarizənin önündə dayanan mətbuat, o cümlədə “Yeni yol”un nəşirlərinin fəaliyyəti təkcə yazının dəyişdirilməsi deyil, millətin düşüncə tərzinin, maarif və mədəniyyətinin yenilənməsi, müasir dünyaya inteqrasiyanın təmin olunması anlamına gəlirdi (7, s. 40–43; 2, s.29–32.). Lakin sovet hakimiyyətinin milli respublikalara qarşı yürüdülmən mərkəzləşdirilmiş ideoloji siyasəti bu addımları təhlükə kimi qiymətləndirir, türk xalqlarının dil, mədəniyyət və kimlik birliliyini zəiflətməyə yönəlmiş gizli və açıq assimilyasiya strategiyasını sistemli şəkildə həyata keçirirdi.

Uzun illər ərzində “Şərqdə mədəni inqilab” kimi təqdim olunan latınlaşma hərəkatı, əslində, türk xalqlarının öz aralarında ortaqlıq əlifba və mədəni-kommunikasiya platforması yaratması baxımından böyük nəticələr vermişdi. Bu birliliyin formalaşmasında “Yeni yol” xüsusi rol oynayırdı. Qəzet yalnız Azərbaycan daxilində deyil, bütün türk dünyasında yeni əlifbanın yayılması və savadlanma hərəkatının genişlənməsi üçün aparıcı mətbu tribuna olmuşdu. Sovet imperiyasının 1939-cu ildə qrafik sistemi yenidən dəyişdirməsi — latın əlifbasından kiril qrafikasına keçid qərarı və bu istiqamətdə atılan ilk siyasi zərbələrdən biri məhz latın əlifbasının əsas ideoloji dayağı olan “Yeni yol” qəzetinə endirildi. Bu qərar milli kimliyi zəiflətməyə, ortaqlıq türklük bağlarını qırmağa, dil və düşüncə sistemində

ideoloji nəzarəti gücləndirməyə hesablanmış strateji addım idi. Ona görə də 17 il ərzində fasiləsiz fəaliyyət göstərərək yeni əlifba hərəkatının səsi və tribunasına çevrilmiş bu mətbu orqan 1939-cu ilin fevralında nəşrinin dayandırılması təsadüfi deyildi. Qəzetin son nömrəsi — 4447-ci sayı — 1939-cu il fevralın 28-də işıq üzü gördü. Martın 1-dən “Yeni yol” “Kommunist” qəzeti ilə birləşdirildi və bununla da onun müstəqil fəaliyyəti rəsmən sona çatdırıldı.

Azərbaycan və ümumtürk mətbuat tarixində mühüm mövqeyə sahib olan “Yeni yol” qəzeti sovet totalitarizminin mənəvi-ideoloji təzyiqinə tuş gələrək sıradan çıxarıldı. Bu, sadəcə bir qəzetin bağlanması deyildi; bu addım türk xalqlarının əlifba və dil sahəsindəki onilliklərə söykənən mübarizə ənənəsinin boğulması, milli-mədəni yaddaşın zəiflədilməsi və assimilyasiya siyasətinin dərinləşdirilməsi anlamına gəlirdi. “Yeni yol”un qapadılması bir dövrün bitdiyini, sovet ideoloji sisteminin isə milli kimliyə qarşı yeni mərhələdə daha sərt üsullara əl atdığını göstərən tarixi hadisə idi. “Yeni yol” qəzeti Azərbaycan əlifba islahatı tarixində sıradan bir mətbuat orqanı deyil, milli modernləşmə hərəkatının aparıcı rəmzlərindən biri idi. Əlifba Komitəsinin tribunasına çevrilən bu nəşr, latın qrafikasının elmi əsaslarla hazırlanması, geniş kütlələrə tanıtılması və tətbiqinin sürətləndirilməsi işində müstəsna əhəmiyyət kəsb edirdi. Qəzet öz səhifələrində yalnız yazı dəyişikliyinə zəruriliyini izah etmir, həm də 1920-ci illərin Azərbaycan cəmiyyətində maarif və mədəni inqilabın ideoloji istiqamətini formalaşdırırdı. Bu baxımdan “Yeni yol” həmin dövrün geniş maarifçilik təşəbbüslərini bir araya gətirən, yeniləşmə prosesinin ideoloji dayacağı kimi çıxış edən mühüm ictimai tribuna funksiyasını yerinə yetirirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağamalıoğlu, S. *Oktyabr Revolusiyasının (inkilabının) nəticələrindən: Yeni əlifba Azərbaycan fikri tarixindən*. “Yeni yol” qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 4–6.
2. Ağazadə, F. *Vahid imlamız olmalıdır: Mədəniləşmək işində ədəbi dilin yaradılması haqqında*. “Yeni yol” qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 29–32 (latın qrafikasında).
3. Ağazadə, F. *Yeni əlifbanın Şərqdəki nəticələri, savadsızlığın ləğv edilməsində yeni əlifba məktəblərindəki üstünlüklər haqqında*. “Yeni yol” qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 10–12 (latın qrafikasında).
4. Ağazadə, F. *Bir nömrədən min nömrəyədək “Yeni yol”*, 1 dekabr 1927.
5. Aslan B. Azərbaycanda latın alfavisinə keçiş sürətində “Yeni yol” qəzetisi. *Erzurum, Erzurum Atatürk Universiteti*, 1991, 191 s.
6. Baydar-Ovazlı. *Kırımada yeni əlifba: Türkoloji Qurultaya qədər yeni əlifbanın yürüş xətti haqqında*. “Yeni yol” qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 26–28 (latın qrafikasında).
7. Çobanzadə, B. *İmla konfransı: Dil ilə imlanın münasibəti, imlada ümumi yasalar və məktəblərdə həyata keçirilməsi haqqında*. “Yeni yol” qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 40–43 (latın qrafikasında).
8. Çobanzadə, B. *Yeni əlifba cəmiyyətinin qarşısında duran elmi vəzifələr*. “Yeni yol” qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 80–90 (latın qrafikasında).

9. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə: mühit və müasirləri. Naxçıvan, "Əcəmi", 2009, 424 s.
10. İmanov, Ş. *Birinci Türkoloji Qurultayı: Qurultay tərəfindən çıxarılan qərarların nəticələri haqqında*. "Yeni yol" qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 13–14 (latın qrafikasında).
11. İsaخانl İ. Azərbaycanda latın əlifbasına keçid və Fərhad Ağazadə. Bakı, Xəzər Un-nin nəşri, 2011. s. 68.
12. Məşəmməd Kərim. *Dağıstan və Şimali Qafqazda yeni əlifba*. "Yeni yol" qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 19–20 (latın qrafikasında).
13. Məmmədli Q. Ömür dəftərindən səhifələr. Xatirələr. Görüşlər. Müşahidələr. 1897-1977. Bakı, Təhsil, 2016.
14. Musabəyov, Q. *Mədəni işin 10 illiyi*. "Yeni yol", 21 oktyabr 1932.
15. Nəzərov, A., *Yeni türk əlifbası və onun müvəffəqiyyətləri*. "Yeni yol" qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 15–16 (latın qrafikasında).
16. Ordubadi, M. S. *Yeni əlifbanın şəri təsiri*. Yeni yol, 21 may 1924 (ərəb qrafikasında).
17. Remeyev. *Tatarıstanda yeni tatar əlifba cəmiyyəti "Yanalif"*. "Yeni yol" qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 17–18 (latın qrafikasında).
18. Sultan, M. *Milli mətbuat tarixində "Yeni yol" qəzeti*. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 100 s.
19. Sultan, M. *Mollanəsrəddinçilər "Yeni Yol"da*. Naxçıvan: Qeyrət, 2006, 224 s.
20. Səyidullayev, M. G. *Yeni əlifba komitəsi və onun fəaliyyəti*. "Yeni yol" qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 23–25 (latın qrafikasında).
21. [Simsir](#) B. Türk Yazı Devrimi. Ankara, [Türk Tarih Kurumu](#), 2000, 488 s.
22. Şıxzaman. *Türkmenistanda yeni türk əlifbası*. "Yeni yol" qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 21 (latın qrafikasında).
23. Tatybekov. *Qırğızıstanda yeni əlifba*. "Yeni yol" qəzetinə əlavə, 7 noyabr 1927, s. 22 (latın qrafikasında).
24. Yeni fikir. *Yeni əlifba cəmiyyətində*. "Yeni fikir", 6 fevral 1927.
25. Yeni türk əlifbasının gedişi. "Yeni yol", 10 aprel 1926.
26. Yoldaş Nərimanovun məruzəsi. "Yeni yol", 16 dekabr 1922 (ərəb qrafikasında).
27. Yeni əlifba və "Yeni yol" qəzetinin 10 illiyi (müəlliflər killektivi). Bakı, Azərnəşr, 1932, 32 s.

ALPHABET REFORM IN AZERBAIJAN AND THE NEWSPAPER

"YENI YOL"

ABSTRACT

During the Soviet period, alphabet reform evolved into a comprehensive cultural modernization movement. *Yeni Yol*, launched in 1922, became the main press platform promoting the adoption and dissemination of the Latin alphabet. Articles and letters from Turkey, Moscow, Georgia, Central Asian republics, as well as

Crimean and Kazan Tatars strengthened the newspaper's integrative cultural role among Turkic-speaking communities.

The reform of the alphabet played a key part in preserving Turkic peoples' national identity and expressing their cultural modernization. Although presented as a "Cultural Revolution in the East," Latinization in fact created a shared alphabet and a broad communicative space across the Turkic world. *Yeni Yol* significantly contributed to this unity both in Azerbaijan and beyond. The Soviet decision in 1939 to abolish the Latin script and impose Cyrillic aimed to weaken national cohesion; one of its first targets was the closure of *Yeni Yol*, the leading tribune of the alphabet reform.

Keywords: *Turkic world, alphabet reform, Soviet period, Yeni Yol newspaper, Turkological Congress.*

АЛФАВИТНАЯ РЕФОРМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ГАЗЕТА

«ЕНИ ЙОЛ»

АННОТАЦИЯ

В советский период реформа алфавита превратилась в системное движение культурных преобразований. Газета «Yeni yol» («Новый путь»), начавшая выходить в 1922 году, сыграла роль одной из главных печатных трибун в деле внедрения и распространения латинской графики. Статьи и письма, поступавшие из Турции, Москвы, Грузии, республик Средней Азии, а также от тюркских народов Крыма и Казани, усиливали духовно-культурную объединяющую функцию газеты среди тюркоязычных народов.

Реформа алфавита выступала как важное идеологическое и политико-культурное выражение сохранения национальной идентичности тюркских народов и их культурной модернизации. Движение латинизации, представленное как «культурная революция на Востоке», в действительности являлось важным процессом формирования общего алфавита и широкого пространства культурного общения между тюркскими народами.

В создании этого единства особенно значительную роль сыграла газета «Ени йол», которая внесла серьезный вклад в распространение нового алфавита как в Азербайджане, так и в регионах проживания других тюркоязычных народов. В 1939 году решение советской власти об отмене латинской графики и переходе на кириллицу было направлено на ослабление национальных связей. Одной из первых жертв этой политики стало закрытие газеты «Ени йол», являвшейся главной трибуной движения нового алфавита.

Ключевые слова: *тюркский мир, реформа алфавита, советский период, газета «Ени йол», Тюркологический конгресс.*